

İbn Sina ve Gazali'nin Bazı Değer Kavramları Yönünden Karşılaştırılması

DOI: 10.26466/opus.684445

*

Aytekin Demircioğlu*

* Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Kuzeykent /
Kastamonu / Türkiye

E-Posta: [demircioğlu.aytekin@gmail.com](mailto:demircioглу.aytekin@gmail.com)

ORCID: [0000-0003-4945-5519](https://orcid.org/0000-0003-4945-5519)

Öz

Değerlerin neliği konusunda evrensel bir uzlaşma yoktur. Değerlerin tanımı, kapsamı, hangi değerlerin ne şekilde öğretileceği, içinde bulunulan kültür, yaşanan coğrafya ve tarihsel süreçlerden etkilenmektedir. Hatta bazı davranış ve tutumların değerlendirilmesi konusunda aynı ülkede ve aynı zaman diliminde yaşayan insanlar arasında bile farklar bulunmaktadır. Bu durum, insanların ve toplumların değerler konusunda ortak bir paydada buluşmalarının zorluğunu göstermektedir. Bu zorluğa karşılık, bazı değerlerin benimsenmesi ve öğretilmesi hususunda toplumsal ya da evrensel ölçekte görüş birliğine varılan ortak yargılar da vardır. Karşılıklı ilişkilerde saygı, sevgi, hoşgörü, yardımlaşma, nezaket, sorumluluk, adalet, tevazu gibi değer kavramları teorik açıdan üzerinde uzlaşılan kavramlardan bazılarıdır. İbn Sina (980 – 1037) ve Gazali (1058 – 1111) düşünce tarihine çok önemli katkı sağlamış iki düşünürdür. İbn Sina tıp bilgini olarak, Gazali de din bilgini olarak dünya çapında üne kavuşmuşlardır. Onları ünlü yapan bu niteliklerinin yanında her iki düşünürün felsefe, metafizik ve ahlak konusunda çok önemli görüşleri bulunmaktadır. Bu çalışmada, İbn Sina ve Gazali'nin, değerlerin neliği ve hangi değerlerin öğretilmesi gerektiği konusundaki görüşleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu amaçla literatür taraması yapılmış, düşünürlerin kendi eserleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, eleştirel bir bakış açısı ve yorumlama tekniği ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Değerler Eğitimi, İbn Sina, Gazali

Comparison of Avicenna and Ghazali for Some Value Concepts

*

Abstract

There is no universal consensus on the nature of values. The definition, scope and teaching of values are affect by the culture, geography and historical processes. There are even differences in the evaluation of certain attitudes and behaviors among people living in the same country and in the same time frame. This shows that it is difficult for people and communities to meet on a common ground on values. In response to this challenge, there are also common judgments that have been agreed on the adoption and teaching of certain values on a social or universal scale. The concepts of respect, love, tolerance, help, kindness, responsibility, justice, humility in mutual relations are some of the concepts agreed on theoretically. Ibn Sina (980 - 1037) and Ghazali (1058 - 1111) are two thinkers who have made a significant contribution to the history of thought. Ibn Sina has gained worldwide fame as a medical scholar and Ghazali as a religious scholar. Besides these qualities that make them famous, both thinkers have very important views on philosophy, metaphysics and morality. . In this study, the views of Ibn Sina and Ghazali about the definition of values and which values should be taught were examined comparatively. For this purpose, the literature was searched and the works of the thinkers were examined. The findings were evaluated with a critical point of view and interpretation technique.

Keywords: *Islamic Philosophy, Values Education, Avicenna, Ghazali*

Giriş

İbn Sina 980 yılında, bugünkü Özbekistan sınırları içindeki Buhara kentinde doğmuştur. Soylu bir aileden gelen İbn Sina, henüz küçük bir çocukken keskin zekâsıyla insanların dikkatini çekmeyi başarmıştır. İyi bir eğitim alan İbn Sina, küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemiş, dil, edebiyat, akaid ve fıkıh gibi alanlarda dersler almıştır. Daha sonra tıp ve felsefe konularına merak salmıştır. Henüz 16 yaşındayken görüşlerine başvurulana bir tıp otoritesi haline gelmiştir. Bir yandan tıp ve eczacılık ile ilgilenen İbn Sina diğer yandan da fıkıh eğitimine devam etmiştir. Âlimler arasındaki fıkıh tartışmaları onun mantık ve felsefeye olan ilgisini arttırmıştır. Mantık, matematik ve fizik eserlerini inceledikten sonra metafizik ve felsefe alanına yoğunlaşmıştır. Aristoteles'in "Metafizik" adlı eserini defalarca okumasına rağmen tam olarak anlayamamış; ancak Farabi'nin "El-İbane"sini (*Metafizik*'in şerhi) okuyunca bu kitabı tam olarak anlayabilmiştir. Bu durum, onu Farabi'ye yakınlaştırmış ve ikilinin birlikte anılmasına yol açmıştır. Batıda Avicenna olarak bilinen İbn Sina, 1037'de öldüğünde geriye mantık, matematik, felsefe, tıp, doğa bilimleri ve metafizik alanlarında çok geniş bir külliyat bırakmıştır. En ünlü eserleri "Eş-Şifa", "En-Necat", "El-İşarat ve't-Tenbihat", "Da-nişname-i Alai" ve "El-Kanun fi't-Tıbb"dır (Alper, 2013).

Gazali 1058'de Horasan'da doğmuştur. Küçük yaşlarından itibaren ilim tahsil eden Gazali genç yaşta, bir din âlimi olarak üne kavuşmuştur. Dini ilimlerdeki bilgisinin derinliği onu 33 yaşındayken dönemin en önemli ilim merkezi olan Bağdat Nizamiye Medresesi'nin baş müderrisliği gibi yüksek bir makama getirmiştir. Bu görevde birkaç yıl geçiren Gazali, yaşadığı içsel bir değişim sebebiyle tasavvufa yönelmiş ve 1095'te görevini bırakmıştır. İçsel arınma ve sufilerin yolunu öğrenme arzusuyla geçen bu uzlet hayatı yaklaşık 11 yıl sürmüştür. Akabinde devlet yöneticilerinden ve ilim çevrelerinden gelen ısrarlı teklifleri geri çevirmeyerek 1106 dolaylarında eğitim hayatına geri dönmüş ve Nişabur Nizamiye Medresesinin başına geçmiştir. Gazali'nin ikinci eğitim dönemi olarak adlandırılan bu süreç de çok uzun sürmemiş ve 1109'da baş müderrislik görevini tekrar bırakarak memleketi Tus'a dönmüştür. Ancak bu sefer inzivaya çekilmek için değil, eğitim öğretim faaliyetlerini daha özgürce yapabilmek için görevinden ayrılmış ve evinin yanında kendi imkânlarıyla kurduğu medresede eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde de devlet ricalinden medrese yaşantısına geri

dönmesi konusunda teklifler almış ama o bu teklifleri nazikçe geri çevirmiş tir. Gazali 1111’de genç sayılabilecek bir yaşta (53) ve ardında müthiş bir kütüphane bırakarak ölmüştür. Gazali’nin eserlerinin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, en ünlü eserlerinden bazıları “İhya’u Ulumi’d-Din”, “El-Munkız mine’d-Dalal”, “Tehafetü’l Felasife”, “Kimya’yı Saadet”, “Ey-yuhel Veled” ve “El-İktisad fi’l-İ’tikad” dır (Demircioğlu, 2014).

Bu çalışma, zekâları, ilmi kişilikleri, bıraktıkları eserler bakımından hem düşünce tarihini hem de Türk – İslam medeniyetini derinden etkilemiş olan İbn Sina ve Gazali’nin değerlerin neliği ve değerlerin öğretilmesi konusundaki görüşlerini incelemeyi ve bilim dünyasının hizmetine sunmayı amaçlamaktadır.

Her iki düşünürle ilgili ayrı ayrı yapılmış onlarca tez (2019 yılı itibariyle Gazali için 92, İbn Sina için 87 tez bitirilmiştir), araştırma – inceleme yazısı, bilimsel makale ve sayısız kitap olmasına rağmen, onların değer konusundaki görüşlerinin kıyaslandığı müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle bu çalışma alanda ilk olma özelliğini taşımaktadır (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, 2020).

Yöntem

Bu çalışmada İbn Sina ve Gazali ile ilgili literatür incelenmiş ve yeri geldiğinde kullanılmıştır. Bununla birlikte, çalışmaya esas teşkil eden eserler düşünürlerin kendi eserleri olmuştur. Baskısı bulunamayan bazı eserler için güvenilir aktarımlar kullanılmıştır. Bulgular, bu eserlerdeki ahlak ve değer konuları ile ilintili alt konular incelenerek oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular eleştirel bir bakış açısıyla ve derinlemesine incelenmiştir. Bulguların incelenmesinde içerik analizi ve yorumlama teknikleri kullanılmıştır.

İbn Sina’ya Göre Değerler ve Öğretilmesi

Bir şehzadeyi tedavi ederken kullandığı yöntem sebebiyle İbn Sina’yı psikanalizin kurucusu sayanlar vardır. Bu olayda, hastalığı hekimler tarafından teşhis edilemeyen bir şehzadeyi tedavi etmesi için İbn Sina çağırılmıştır. O, şehzadeyi görünce aşk nedeniyle melankoliye düştüğünü anlamıştır. Şehzadenin âşık olduğu kızı bulabilmek için, o bölgeyi iyi tanıyan birine civardaki şehir, mahalle ve sokak adlarını saydırmış, bu esnada da şehzadenin

nabzını ölçmüştür. Nabzının yükseldiği adlara odaklanarak şehzadenin âşık olduğu kızın oturduğu adresi tespit etmiş ve ailesine gencin âşık olduğu kızla evlendirilmesi durumunda iyileşeceğini söylemiştir. Bu türden psikolojik tahliller onun çalışmalarında bir yöntem olarak dikkati çekmektedir (Özcan, 2005).

İbn Sina açısından ahlakın kökeni Allah'tır. Allah, ilk cevher ve zorunlu varlıktır. Ontolojik açıdan her şeyin yaratıcısı odur. Bu nedenle iyilik de kötülük de onun tarafından yaratılmıştır. Ancak kötülüğü ortaya çıkaran sebepler Allah'tan gelmez, onlar maddeden ve eşyadan türemektedir. Allah, kötülükten uzaklaşıp iyiliğe yaklaşmaları konusunda insanlara yardım etmektedir. Felsefi açıdan ahlak, hem erdemleri ve onların nasıl kazanıldığını öğrenmek, hem de kötülükleri ve onlardan nasıl uzaklaşılacağını öğrenmektir (Taylan, 2011). İbn Sina kötülük problemiyle ilgili bu düşüncelerinde, kötülüğün kaynağı olarak maddi unsurları ve dünya hayatını göstermektedir. İnsan bunlardan uzaklaşmak suretiyle iyiliğe ulaşabilir.

İbn Sina, bir kişinin başka bir kişiye ahlak konusunda bir şeyler öğretebilmesi için öncelikli olarak kendisinin ahlaklı olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun en temel ölçütü de başkalarının kusurlarını araştırmamaktır. Ayrıca kişi, etrafındaki insanların iyi davranışlarını da taklit etmelidir. Çocuğun ahlaklı olması konusunda aile de görev düşmektedir. Aile çocuğuna iyi bir isim vermekle işe başlamalıdır. Çünkü isim, çocuğun gelecekteki ahlak düzeyine etki eden bir unsurdur (Dodurgalı, 1995). İbn Sina'nın bu görüşlerinden hareketle ahlaksal değerlerin öğrenilmesinde ve öğretilmesinde, *örnek alma* ve *örnek olma* kavramlarının ön plana çıktığı söylenebilir.

İbn Sina'ya göre (2013), ariflerin ve dini mertebesi yüksek kimselerin benimsemesi gereken bazı ahlaki tutumlar ve yerine getirmesi gereken davranışlar vardır. Bunlardan bazıları şöyle özetlenebilir: Allah'tan başka bir varlıkla çokça meşgul olmak yanlıştır. İnsan kendisini meşgul eden dünyalık şeyleri terk etmelidir. Allah'tan başka bir varlığı önemsemek korkaklık ve acizliktir. İnsanın elde ettiği başarılar ve sahip olduklarıyla övünmesi şaşkınlıktır. Mutlak kurtuluş ancak hakka yönelmekle mümkündür. Arif olan kişi, neşeli, güler yüzlü ve mütevazıdır. Arif olan kişi, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri merak etmez ve onlarla ilgili haber toplamaya çalışmaz. Arif, yiğit ve cesurdur, ölümden bile korkmaz. Arif, cömerttir. Arif, geçici olan şeyleri sevmez. Arif, hoşgörülüdür, kimseye kin tutmaz. Görüldüğü üzere, İbn Sina'nın arif olarak betimlediği kimselerin ahlaki tutum ve özelliklerine

ilişkin dile getirdiği yorumlar, oldukça yüksek düzeyde metafizik içerikli olup tasavvufi bir karakter taşımaktadır.

Buna karşılık, adı klasik tasavvuf metinlerinde geçmediği için İbn Sina'nın bir mutasavvıf olup olmadığının tartışmalı olduğunu söyleyenler de vardır (Gürer, 2012). Esasen, isminin tasavvuf kitaplarında zikredilmemesi çok da önemli olmayıp, yaşadığı kişisel tecrübeleri oldukça mistik bir düzeyde açıkladığı aşıkardır.

İbn Sina birçok konuda olduğu gibi ahlak konusunda da Aristoteles'i örnek almıştır. Buna göre insan yaratılışı itibariyle hem iyilikleri hem de kötülükleri isteyebilecek potansiyel ile doğmaktadır. Erdemler ve kötü huylar aslında insanın alışkanlıklarıdır. İnsanın isterse alışkanlık haline getirdiği birtakım huylarını değiştirebilir. Öyleyse ahlak, birtakım yetenekler gibi sonradan kazanılan bir özelliktir (ağrıcı, 2012).

Ahlaki konuların ğretilmesinde İbn Sina'nın tasavvufulara yakın bir yöntem benimsediği söylenebilir. Ona göre her kötülük zıddı ile tedavi edilebilir. Beden ve ruh ilişkisi olumsuzdur. Bedenin ruhu etkisi altına alması kötü, tersi iyidir (ağrıcı, 2012). Bu bağlamda beden ve ruh birbirinin zıddı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca iyi – kötü ilişkisi bağlamında beden kötüyü, ruh iyiyi temsil etmektedir.

İbn Sina açısından tespit edilen bazı temel değer kavramları şu şekildedir:

Adalet: İbn Sina için adalet zulme uğramak ile zulmetmek arasında bir noktada bulunmaktır (İbn Sina, 2014b). Diğer bir deyişle ne kimseye zulmetmek, ne de kimsenin kendisine zulmetmesine izin vermektir. İbn Sina'nın bu tanımında orta yolcu bir tavır benimsemeye çalıştığı söylenebilir. Adalet bir boyutuyla aşırıya kaçmaktan sakınmaktır. Bu yönüyle İbn Sina'nın tanımında benimsediği yol takdire şayandır. Ancak, bu tanım, üçüncü şahışlar için adaletin nasıl tesis edileceğini içermemektedir. Çünkü burada adalet, kişinin doğrudan tarafı olduğu durumlardan hareketle tanımlanmıştır. Oysa kişinin tarafı olmadığı, doğrudan kendisini ilgilendirmeyen olay ve durumlarla ilgili de bir adalet kavramına sahip olması, adaleti daha geniş bir pencereden ele alması gerekmektedir.

Bilgi, ilim, akıl: Bilgi edinmek ve ilim öğrenmek İbn Sina için başlı başına değerli bir olgudur. O, bu nedenle kendi yaşantısında da ilmi faaliyetlerden

hiç kopmamıştır. İbn Sina'yı diğer âlimlerden ayıran en önemli yanlarından biri teoriye verdiği önemdir. O, ilmin pratik tarafını değerli bulmakla ve o alanlarda da çalışmakla birlikte ilmi düzeyi yüksek olan gerçek âlimlerin, ilimleri için gereken teorileri kurabileceğini düşünmektedir. Örneğin tıp bilimini teorik ve pratik alan olmak üzere ikiye ayırmış ve her ikisinin de birbirini tamamlayan önemli alanlar olduğunu vurgulamıştır (İbn Sina, 2014). "Danişname-i Alai"de ilimleri tasnif ederken yine teori pratik ayrımına vurgu yapmıştır. Bu eserde metafizik konuları inceleyen bilgi dallarını yüksek ilim, fizik alandaki konuları inceleyen bilgi dallarını aşağı ilim olarak tanımlamıştır (İbn Sina: 2013). Yine "El-Kanun Fi't-Tıbb"ın girişinde kitabın yazılış amacı, yöntemi, kapsamına ilişkin verdiği bilgiler günümüz modern ilmi yönetime çok uygundur (İbn Sina, 2014a).

İbn Sina, klasik İslam yaklaşımına uygun kalarak ilmin kaynağı ve en yüksek örneği olarak Allah'ın varlığını göstermiştir. Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Hiçbir şey Allah'ın izni ve bilgisi olmaksızın gerçekleşmemektedir (İbn Sina, 2004). Burada konu dışı da olsa şuna değinmek gerekmektedir. Gazali'nin 'Allah'ın küllileri bilip, cüzileri bilmediğini' iddia ettikleri gerekçesiyle Farabi ve İbn Sina'yı suçladığı bilinmektedir (Gazali, 1998; 2002) Oysa İbn Sina, Allah'ın ilmi konusunu işlerken bu tarzda bir yönelim almamış, hatta 'Allah'ın tek tek her şeyi bildiğini' ifade etmiştir (İbn Sina, 2004: 51-52). Dolayısıyla Gazali'nin eleştiriye konu olan bilgi kaynaklarıyla ilgili bir sorun olduğu görülmektedir.

İbn Sina akli beş kategoriye ayırarak incelemiştir (Yılmaz, 2011):

1. **Heyulani akıl:** Bütün insanlarda var olan bilme kabiliyetidir.
2. **Mümkün akıl:** Birinci akla kıyasla fiili bir akıldır. Akıl bu durumda, açık – seçik konuları bilmektedir.
3. **Bilfiil akıl:** İkinci aklın bir daha yüksek derecedeki halidir. Doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan ilkeleri kavrar.
4. **Müstefad akıl:** Aklın olgunlaşmış halidir. Zihinde var olan ilkelere somut hallerini kavrayabilir.
5. **Kudsi akıl:** Eşyaların bilgilerine vasıtasız olarak sezgiyle ulaşılabilen bir seviyedir. Bu akıl seviyesine herkes ulaşamaz.

İbn Sina bilimlerde niteliğe önem vermiştir. Onun için niceliklerin çok fazla değeri yoktur (Bayrakdar, 2012). İbn Sina açısından ilim, aklın anlayabileceği şeyleri doğru bir biçimde ona aktarmaktır. Bu aktarım deliller ile yapılırsa bu ilim, hikmet adını almaktadır (İbn Sina, 2014c).

XII. yüzyılda eserlerinin batı dillerine çevrilmesiyle birlikte İbn Sina'nın ilmi ve felsefi kişiliği Avrupalılar için araştırılması gereken bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Öyle ki, İbn Sina'nın düşüncelerinin R. Bacon ile başlayan Bilim Devriminin birinci aşamasının gerçekleşmesine katkı sağladığı düşünülmektedir (Crombie, 1951). Doğumunun bininci yılını kutlamak amacıyla yapılan bir sempozyumda İbn Sina'nın ilim anlayışı için bu tür nitelermelerin yapılması onun ilmi etkisinin büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir (Türk Tarih Kurumu, 2014).

Sabır ve şükür: İbn Sina (2014b) sabır konusunda klasik İslam düşüncesinde ayrı düşünmemektedir. Ona göre sabır, insanın başına acı veren bir olay ya da bir kötülük geldiğinde akıl gücünü kontrol ederek bunlara tepki vermemektir. İslam düşüncesinde insanı zorlayan birtakım olumsuzluklar bu dünyadaki imtihanın bir parçasıdır. Zorluklara sabretmek imtihanı geçmenin ön koşuludur. Benzer biçimde kendisine verilen güzellikler için de onların asıl sahibi olan Allah'a teşekkür edilmesi gerekmektedir.

Tevazu: İbn Sina (2014c)'ya göre tevazu, bir kişinin kibir amacı güderek, bedensel veya akli yetenekleriyle övünmemesidir. İnsan yaratıcıya karşı eksik bir varlıktır. Bu eksik ve zayıf yanlarını bilmeli ve görece üstün yanlarıyla başkasına karşı büyüklük taslamamalıdır.

Burada da İbn Sina'nın klasik İslam düşüncesindeki tevazu tanımına bağlı kaldığı ve kavramı bu çerçevede açıkladığı görülmektedir.

Bu temel değerler dışında, İbn Sina'nın kaynakçada belirtilen temel eserlerinde ve İbn Sina hakkında yapılan bazı araştırmalarda (Bkn. Doğan, 2009) şu değerlerin geçtiği tespit edilmiştir: "cömertlik, kanaat, cesaret – yiğitlik, hilm – yumuşaklık, iffet, vefa, utanma duygusu, doğru sözlü olmak, ahde vefa, zekâ – hitabet" gibi değerler övülen değerlerdir. Bunun dışında kaçınılması gereken değer durumları da vardır: "öfke, hırs, intikam arzusu, utanmazlık, korkaklık" gibi değer durumları bu gruptadır.

Gazali'ye Göre Değerler ve Öğretilmesi

Gazali'ye göre ahlakın kaynağı Kur'an ve sünnettir. O "İhya"nın her bölümünde konuyla ilgili ayet ve hadisler vererek anlatıma başlamıştır. Yeri geldiğince, ayet ve hadislere ek olarak, mutasavvıfların ve İslam bilginleri-

nin yaşamlarından ve sözlerinden örnekler vererek konuyu zenginleştirmiştir. O halde Gazali açısından ahlakın ve değerlerin çıkış noktasının İslam dini olduğu söylenebilir.

O, İslam dininin esaslarının ve İslami değerlerin öğretilmesinin insan ruhunu olgunlaştıracağı kanaatindedir. Ona göre, insan kendi kendini eğitebilsede anne, baba ve öğretmenler, kendilerine Allah tarafından emanet olarak verilen çocuklara, değerleri kazandırmakla sorumludurlar (Durakoğlu, 2014).

Gazali, dini kaynaklara dayanan gelenekçi ahlak, felsefi ahlak ve tasavvufi ahlak arasındaki uçurumu kaldırmış, hatta onları birleştirmeyi başarmıştır (Çağrı, 2012). Hatta bazı düşünürlere göre, Gazali'yi bu ahlak yönelimlerini birleştirme ve açıklama konusunda en başarılı İslam âlimlerinden biri olarak kabul etmek gerekmektedir (İbn Haldun, 2009).

Gazali (2004b)'ye göre, güzel ahlak iki yolla kazanılmaktadır. Bunlardan ilki yaratılış, ikincisi çalışma ve mücadele etmektir. Ahlak güzelliği, Allah'ın insanı yaratırken ona verdiği en büyük armağandır. Bir insana doğuştan güzel ahlak verilmişse, onun iyi davranmak için eğitim görmesine veya aşırı bir gayret göstermesine gerek kalmaz. Bununla birlikte kişi ahlakını geliştirmek için çaba sarf ederse, onda potansiyel halde bulunan ahlaki güzellikler daha çok ortaya çıkar. Ses eğitimi nasıl güzel bir sesi daha güzel yapıyorsa, ahlak eğitimi de güzel ahlaki pekiştirmektedir.

Güzel davranışları içinden gelerek yapamayan bir insan, tıpkı acı bir ilaç içer gibi iyi olan davranışları yapma konusunda ısrar etmelidir. Böylece iyi davranışları yapmak zamanla o kişide huy haline gelecektir. Cömert olmayan bir kişinin ısrarla zekât vermesi ve fakirlere yardım etmesi onda cömertlik davranışını bir alışkanlık haline dönüştürecektir. Aynı şekilde mütevazı olmayan bir kişinin tevazuda ısrar etmesi onu mütevazı yapacaktır (Gazali, 2004a).

Gazali (2004a)'ye göre, insanın doğasında olmayan ya da onun derinliklerinde gizli olan güzellikleri ortaya çıkarmak ısrar, tekrar ve sabır ile mümkün olabilir. O, bu görüşünü desteklemek için İslam büyükleri ile peygamberinin sözlerinden ve Kur'ân ayetlerinden deliller sunmuştur. Bunların ilkinde, İslam âlimlerinin "Alışkanlık, insanın ikinci doğasıdır (yaratılışıdır)" dediklerini belirtmiştir. İkincisinde, İslam peygamberinin, "Allah'a gönüllü ve istekli olarak ibadet edin. Bunda bir zorluk hissederseniz, bu zorluğu sabırla aşın. Sabırda çok hayır ve güç vardır" şeklindeki sözünü

örnek vermiştir. Üçüncü olarak da, Kur'ân'da geçen "Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir" (Kur'ân: 28/80) ve "Buna (bu güzel davranışa) ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak (hayırdan) büyük nasibi olan kimse kavuşturulur" (Kur'ân: 41/35) manasındaki ayetleri delil olarak göstermiştir.

Gazali, diğer mutasavvıflar gibi, güzel ahlakın kazanılması konusunda "riyazet" ve "mücadele" (nefsin isteklerine karşı gelme ve iyi davranışları kazanmak için gayret etme) kavramlarına vurgu yapmıştır. İyiliğe duyulan sevgi ve kötülüğe duyulan nefret sürekli olmalıdır. Çünkü erdemler duran değil (Çağrı, 2012).

Gazali, bazen doğuştan getirilen, bazen de sonradan kazanılan güzel ahlakın geliştirilmesinde, iyi insanlarla arkadaşlık etmeyi ve güzel ahlak sahibi insanlara ilişkin hikâyeleri okuyup dinlemeyi önermektedir. Güzel ahlaka benzer şekilde kötü ahlak da bazen doğuştan getirilmekte, bazen de sonradan kazanılmaktadır. Bu nedenle, kötü ahlak sahibi insanlarla arkadaşlık etmekten kaçınmak gerekmektedir (Gazali, 2004a).

Gazali (2004a)'ye göre ahlak güzelliği, aşırı uçlardan (ıfraz ve tefrit) kaçınmanın ve orta yolda bulunmanın (vasat) sonucu olarak ortaya çıkan sağlıklı bir ruhsal durumdur. Bu manadaki ruh sağlığını korumak için yapılması gerekenler şunlardır:

- Koruyucu hekimlikte olduğu gibi, ruhu zararlı huylara alışmaktan korumak
- Kazanmış olduğu zararlı huylardan arındırmak ve tedavi etmek
- Besleyici gıda hükmündeki doğru bilgilerle ruhu donatmak ve ona güzel örnekler göstermek

Her hastalık, zıddıyla tedavi edildiği için ruhsal hastalıklar da zıddıyla tedavi edilmelidir. Cehalet ilimle, kibir tevazuyla, cimrilik cömertlikle, şehvet sabırla, korku ümitle, aşırı ümit korkuyla tedavi edilebilir. Hastalıkların tedavisinde bazen acı ilaç ve ameliyatlara katlanmak gerektiği gibi, ruhsal hastalıkların tedavisinde de bazen sıkıcı gelen prensiplere ve disipline bağlı kalmak gerekmektedir. Ruhsal hastalıkların tedavisiyle uğraşan eğitimci ve müşitlerin dikkat etmesi gereken önemli bir husus vardır: Her hastanın ve her hastalığın tedavisi aynı olmaz. Bu nedenle, karşıdaki kişinin ruhsal problemi ya da ahlaksal zaafı doğru tespit edildikten sonra o konuda ilerlenmelidir. İslam peygamberinin eğitim metodu da bu şekilde olmuştur. O,

kendisine en faydalı ve güzel eylemin ne olduğunu soranlardan bazılarının bunun “sadaka” olduğunu, bazılarının “namaz” vb. olduğunu söyleyerek cevap vermiştir (Gazali, 2004a). Gazali, Hz. Muhammed'in aynı soruya farklı yanıtlar vermesini, soru soranların bireysel durumlarını dikkate almanın bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

Ahlaksal bir eğitim yapılırken konuları önem sırasına göre tasnif etmek ve daha önemli konulara öncelik vermek gerekmektedir. En öncelikli konular da inanç ve iman esaslarıdır. Çünkü inanç ve iman düzeltilmeden kişinin ahlakını düzeltmek mümkün değildir. İnsan bir şeyin doğru olduğuna inanmadan onu samimi bir şekilde benimsemez. Bu nedenle öncelikle insanları o şeyin doğru olduğuna inandırmak gerekmektedir (Gazali, 2004a). Gazali'nin inanç ile ahlak arasında kurduğu bu zorunlu bağ, onun ahlakın kaynağı olarak dini kabul etmesinin doğal bir sonucudur.

Gazali, ahlak eğitiminin ön şartı olarak sunduğu inanç ve iman eğitiminin ardından dinin emir ve yasaklarının öğretilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak ona göre, “cihat” gibi tartışmalı konular bu eğitimin en son aşamasına bırakılmalıdır. Çünkü bu tür konuları anlayabilmek için yüksek bir ilmi ve ahlaki olgunluk gerekmektedir. Gerekli seviyeye ulaşmadan bu tür konulara girmek bile bile bir yanlışa hizmet etmek anlamına gelir. Çünkü bu tür bir eğitimden yalnızca kafa karışıklığı, ahlaki bozukluk, anarşi ve kötülük doğar (Gazali, 2004a). Gazali bu değerlendirmeleriyle yüzyıllar öncesinden günümüzü yorumlamış gibidir. Zira günümüzde hemen her dinin mensubu olarak terör ve şiddete bulaşan gruplar vardır ve gruplar kendilerinin dine dayandığını, din adına savaştıklarını dile getirmektedirler. Bu durum, Gazali'nin de dediği gibi muhtemelen, dinin temel inanç, ahlak ve ibadet esaslarını öğrenmeden tartışmalı dini konuları eksik bir bilgi ile öğrenmekten kaynaklanmaktadır.

Gazali (2004a)'ye göre, ahlakındaki bozukluğu gidermek isteyen ya da ahlakını güzelleştirmek isteyen kişi nefsinin meşru olmayan isteklerini reddetmelidir. Nefsin isteklerini reddetmek zor bir iştir. Bunu yapabilmek için kişinin elindeki en önemli silah *Allah korkusudur*.

Gazali değerlerin neliğini tartışırken ve onların nasıl öğretilbileceği konusunu işlerken sıklıkla ayetlerden, hadislerden ve din büyüklerinin sözlerinden örnekler getirmiştir. Onun bu tavrı, değerler ve eğitimi konusunda geleneksel İslami eğitim anlayışını benimsediğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Gazali'nin değerler ve onların öğretilmesine ilişkin görüşleri dağınık haldedir. "İhya"nın farklı bölümlerinde ya da diğer eserlerinde bahsedilen değerler arasında tam bir eşleşme bulunmamaktadır. Bu durumu, Gazali'nin değerler konusundaki görüşlerinin bütünlükten uzak ve çelişkili olduğu yönünde yorumlayanlar olmuştur (Oruç, 2009). Bu çalışmada, Gazali'nin değerler konusundaki görüşlerinin bütünlükten uzak olduğu kabul edilmekle birlikte, çelişkili olduğu şekildeki yorumun abartılı olduğu düşünölmektedir. Bağlamına göre konuşmak ya da yazmak İslam düşünürlerinin çoğunda var olan bir özelliktir. Zira Gazali bu tutumunu, peygamberin aynı soruya farklı cevaplar verdiğini anlattığı örneğinde ve 'Her hastanın ve hastalığın tedavisi farklıdır' (Gazali, 2004a: III/106-107) şeklinde ifade ettiği görüşlerinde zaten açıkça belirtmiştir.

Gazali'nin değerler felsefesi açısından eserlerinde dağınık halde bulunan ana değerleri şu şekilde tespit etmek mümkündür:

Adalet: Gazali (2004b)'ye göre, yönetici olmak çok önemli bir iştir ve adaletle yapılırsa insanı yeryüzünün halifesi kılar. Şayet yönetici, adalet ve insaf-tan uzaklaşırsa şeytanın halifesi olur. Gazali, adaletin büyük bir erdem olduğu ile ilgili peygamberin sözlerinden örnekler vermiştir. Bunlardan birinde Hz. Muhammed'in "Bir gün adalet ile hükmetmek, altmış yıl devamlı ibadet yapmaktan üstündür." dediğini aktarmıştır (Gazali, 2004b: 474).

Gazali (2004b)'ye göre yöneticinin adaleti on kurala uymakla gerçekleşir:

1. Kişi, yaptığı her işte kendisini memur, karşısındakini amir olarak kabul etmelidir.
2. İşi olan insanları bekletmemeli, işlerini hızlıca yapmalıdır.
3. Nefsinin emirlerine uyup süslü elbiseler giymemeli, yeme – içme peşinde koşmamalıdır.
4. Bütün işlerini yumuşaklıkla görmeli, insanlara sert davranmamalıdır.
5. Emri altında çalışanları dinin emirlerine razı etmeye çalışmalıdır.
6. İşlerinde ve kararlarında, dinin emirlerine uymayan kişilerin onaylarını almamalıdır.
7. Dindar âlimlerle birlikte hareket etmelidir.
8. İhtiraslı âlimlerden uzak durmalı, dindar âlimlerin vaaz ve sohbetlerinde bulunmalıdır.

9. Sadece kendisinin adil olmasıyla yetinmemeli, daha alt kademedeki yöneticilerin de adaletli davranmalarını sağlamalıdır.
10. Kendisine kibir bulaşmaması için özel gayret göstermelidir.

Bilgi, ilim ve akıl: Gazali (2004a)'ye göre insan bir akıl varlığıdır. O, aklı sayesinde diğer varlıklardan ayrılmakta ve onlardan üst bir konuma yükselmektedir. İnsan aklı sayesinde bilgi üretmektedir. Bu bağlamda ilimlerin dayandığı kök de akıldır.

Gazali, ilim konusuna özel bir önem vermiştir. O, "İhya"ya *ilim* bahsi ile başlamış ve oldukça uzun bir bölümü bu konuya ayırmıştır. Ona göre, ilmin bizatihi kendisiyle birlikte, ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi çok değerlidir. Bu değer o kadar yüksektir ki, hem Kur'ân ayetlerinde, hem peygamberin hadislerinde, hem de din büyüklerinin sözlerinde ilmin değerine ilişkin sayısız referans vardır. Bunlardan birer adet örnek verilecek olursa: Bir Kur'ân ayetinde yüce Allah, "...De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür" (Kur'ân, 39/9) demiştir. Peygamber bir hadisinde "Peygamberlerin varisleri âlimlerdir." (Tirmizi, İlim: 19) diyerek âlimleri yüceltmıştır. Gazali bu bahiste, din büyüklerinden Hz. Ali'nin bir şiirde "Her insanın değeri ilmi kadardır" dediğini belirtmiştir (Gazali, 2004a:19-34).

Gazali, ilmin bir fazilet olduğunu belirttikten sonra, fazileti, "fayda sağlayan, mutluluk veren, övülen her türlü fazlalık" olarak tanımlamıştır (Gazali, 2004a: 34). Zenginlik, sağlık, kuvvet, güzellik de fazilettir. Bunlardan herhangi biri, birbiriyle kıyaslanan iki insandan birinde daha fazla bulunursa, o insan, diğerine oranla daha değerli olmuş olur. İlim, bu faziletlerin en üstünüdür. Çünkü onun sahibine sağladığı fayda ve mutluluk diğerlerinden fazladır. İlim insanları Allah'a yaklaştırır ve en üstün melekler seviyesine çıkarır. İlim böyle değerli olunca, onu öğrenmek ve öğretmek de çok değerli eylemlerdir (Gazali, 2004a). Gazali, "İlim öğrenmek kadın – erkek her Müslümana farzdır" (İbn Mace, Mukaddime: 17) manasındaki hadisi âlimlerin kendi ilim dallarını yüceltmek için kullandıklarını belirtmiştir. Oysa doğru olan, belli bir ilim tek başına zorunlu değildir. Kişinin bütün ilim dallarından kendisi için gerekli olan ilimleri öğrenmesi zorunludur. Diğer bir deyişle insanın kendine yetecek ve dini hayatı sürdürmesine imkân tanıyacak ilmi öğrenmesi zorunludur (Gazali, 2004b).

Gazali (2004c; 2004e)'ye göre, Allah'ı tanımak ve yaratılışın gayesini anlamak ancak ilimle mümkün olur. Bu nedenle ilim, bütün sorulara cevap veren ve karanlığı gideren bir ışıktır. Gazali, "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Kur'ân, 51/56) ayetini yorumlarken, ilmin, kulluk (ibadet) etmenin n şartı olduğunu belirterek insanın yaratılış gayesinin ilim olduğunu söylemiştir. Bu nedenle ilim, insanın yapabileceği en şerefli iştir.

İlim Allah'ın da en önemli sıfatlarından biridir. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Henüz olmamış şeyler de dâhil olmak üzere her şeyi bilmektedir. İnanın ilmi, Allah'ın ilmine dayanmakla birlikte, Allah'ın ilmi gibi geniş değildir (2004d). Yine de Allah'a giden yol ilimden geçmektedir. Bu nedenle ilim çok değerlidir.

Sabır – şükür: Gazali, peygamberin bir hadisine dayanarak imanun yarısının sabır, diğer yarısının da şükür olduğunu belirtmiştir. Yine Kur'ân'da yetmiş civarında ayette sabır konusunun işlendiğini belirterek konunun önemine vurgu yapmış ve bu ayetlerden örnekler vermiştir (Gazali, 2004a: IV/ 85 – 88): "...Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir." (Kur'ân, 8/46). Bir başka ayette "...Allah sabredenleri sever." (Kur'ân, 3/146).

Sabır, yaratılmışlar içerisinde sadece insanda bulunan ve onu özel kılan bir değerdir. Hayvanlar ve melekler iyi – kötü kavramlarına sahip olmadıkları için nefisleriyle mücadele etmezler. Bu nedenle sabır duygusuna sahip değerdirler. Ancak insanda, iyi ile kötü sürekli çatışmaktadır. Bu atışma İslam peygamberi tarafından "büyük cihat" olarak nitelenmiştir. Dolayısıyla insanın sabretmesi gereken çok sayıda durum vardır (Gazali, 2004a; 2004c). şayet insan nefisine uyup yanlış bir davranış yaparsa tevbe etmesi gerekmektedir. Tevbe de sabırsız olmaz (Gazali, 2004b).

Gazali (2004a)'ye göre, insanın yaptığı salih ameller aktif ve pasif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aktif ameller şükür, pasif ameller ise sabırdır. Sabır da kendi içinde iki kısımdır. Biri, şehvet hissine karşı durmak, diğeri ise kızgınlığı yutmaktır.

Gazali (2004a)'ye göre sabır dört eşitir: Birincisi, haram ve günahlardan kaçınmaktır. İkinisi, ibadetin zorluklarına katlanmaktır. Üçüncüsü, bela ve acılara tahammül etmektir. Dördüncüsü intikam hissine karşı koymaktır.

şükür de sabır gibi Kur'ân'da çok yerde övülmektedir. Örneğin bir ayette "...Biz şkrenleri mkâfatlandıracağız" (Kur'ân, 3/145) şeklinde bildi-

ilmektedir. Gazali (2004a)'ye göre Allah'ın kendisine şükredilmesine ihtiyacı yoktur. İnsan bu dünyada imtihan halindedir. Şükürün insan için manası, bu imtihanda karşılaştığı olaylara nasıl tepki verdiği ile ilgilidir. Çünkü tepki verme biçimi insanın imtihanı kazanmasına ya da kaybetmesine yol açacaktır. Şükür de bu tepkilerin en doğrularından biridir.

Şükretmek bir çeşit hikmettir. Çünkü hikmet, her şeyi yerine koymak ve yerinde kullanmayı içermektedir. Bu bağlamda şükür, bize verilen nimetlerin asıl sahibi olarak Allah'ın konumu bilmeyi gerektirmektedir (Gazali, 2004c: 280).

Tevazu : 'İnsanın sahip olduklarıyla övünmemesi' anlamına gelen tevazu ya da alçakgönüllülük İslam dinin övdüğü özelliklerdendir. Zira kâinattaki her şeyin gerçek sahibi yüce Allah'tır.

Gazali, tevazu konusunu peygamberin yaşamından ve sözlerinden örnekler vererek anlatmıştır. Buna bağlamada, peygamberin bir hadisinde, "Tevazu edip de Allah'ın şerefini yükseltmediği kimse yoktur." denildiğini aktarmıştır. Yine peygamberin, Allah'ın kendisine kral peygamber ya da kul peygamber arasında seçim yapma hakkı tanıdığını ama onun tevazu gereği kul peygamber olmayı seçtiğini anlatmıştır (Gazali, 2004b).

Bu temel değerler dışında, Gazali'nin kaynakçada belirtilen eserlerinde ele aldığı çok sayıda değer bulunmaktadır. Bunlardan kısaca bahsetmek gerekirse: *tefekkiir* ile ilgili müstakil bir eseri bulunmaktadır (Bkn. Gazali, 2004f). Bunun dışında "temizlik, sükût etmek, doğru söylemek, çalışkan olmak, affedicilik, cömertlik, cesaret, dostluk – arkadaşlık, tevbe etmek – özür dilemek, tevekkül etmek, samimiyet – sadakat, sevgi, kanaat, merhamet – şefkat, ölçülü olmak" gibi değerler, edinilmesi övülen değerlerdendir. Bir de "yalan, gıybet, öfke, kin, nefret, intikam, cimrilik, şöhret, dünya malına düşkünlük, riya, kibir, kıskançlık" gibi kaçınılması değerli olan durumlar vardır.

Değerlerin ne olduğu ve nasıl kazanılacağı ya da öğretilbileceği konularında Gazali'nin temel referans noktası İslam dinidir. O, bu referansı üç kaynaktan hareket ederek kullanmıştır. Birincisi, Kur'ân'dır. İkincisi İslam peygamberinin hadisleridir. Üçüncüsü de İslam âlimlerinin sözleridir.

Tartışma

Her iki dūřınūr için de ölümlerinden sonra devam eden birer ekolleri olduğu söylenmektedir. Buna göre İbn Sina ekolünü, đrencisi ve yoldaşı Ebu Ubeyd el-Czcani devam ettirmiştir (Nasr, 2013). Gazali için de durum çok farklı değildir. Onun ölümünden sonra da *Gazalicilik* diye adlandırılabilcek bir akım ortaya çıkmıştır (Bayrakdar, 2012). Her iki dūřınrn ölümlerinin ardından bıraktıkları etkiler çok güçlü olmuştur. Ancak günümüz açısından değerlendirildiğinde bugün için bir İbn Sina ekolü ya da Gazali ekolünün söz konusu olmadığı ifade edilmelidir.

İbn Sina ve Gazali'nin değerler felsefesi bağlamındaki görüşleri arasında çok önemli çelişkiler yoktur. Bununla birlikte dūřınrlerimiz arasındaki asıl tartışma metafizik konulara ilişkindir. Gazali, 'filozoflar' diye nitelendirdiği ve Aristoteles ile devam eden Yunan felsefe geleneğinin İslam dünyasındaki temsilcileri olarak kabul ettiği Farabi ve İbn Sina'yı  konu (Evrenin ezeli olduğu, Allah'ın tümelleri bilip tekileri bilemeyeceği, Cehennem azabının bedensel olamayacağı) hakkındaki görüşleri sebebiyle İslam dininden çıkmakla suçlamıştır (Gazali, 1998; 2002; şehristani, 2010; Kaya, 2011). İbn Sina'yı eleştirenler olduğu gibi onun görüşlerini savunanlar da vardır. Örneđin Nasireddin Tusi, İbn Sina'ya Fahreddin Razi, şehristani ve Sadreddin Konevi gibi dūřınrler tarafından yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir (Demirkol, 2010).

İbn Sina, genel felsefi sistemi içinde ahlak konularına çok geniş yer ayırmamıştır. Onun bu konudaki müstakil eseri olan "İlmu'l-Ahlak"ın da Aristoteles'in "Nikomakhos Ahlakı"nın bazı bölümlerinin özetlenerek oluşturulduğu yönünde eleştiriler vardır. Buna karşılığ Gazali'nin en önemli eseri olan "İhya'u Ulumi'd-Din" başlı başına bir ahlak kitabıdır. Ayrıca, ahlaka yönelimleri itibariyle İbn Sina'nın daha teorik, Gazali'nin ise daha pratik bir bakış açısına sahip bir görünüm çizmektedir (ağrıca, 2012; şahinoğlu, 2009).

Sonuç

Her ne kadar İbn Sina'da değerlerin kaynağı olarak gösterilebilecek olan ahlak felsefesinin Aristoteles'in görüşlerinin tekrarından ibaret olduğu y-

nünde eleştiriler olsa da İbn Sina'nın bunlara tasavvufi bir yorum kattığını kabul etmek gerekmektedir.

Her iki düşünür de ahlakın kaynağı olarak İslam dini kabul etmektedirler. Buna karşılık İbn Sina'nın ahlaksal konuları ele alışını daha teorik bir tarzdadır. Gazali ise ahlaksal konuların daha çok pratiğe dönük ve biçimsel yanlarını sorumluluk bağlamında işlemiştir.

Bununla birlikte, İbn Sina ahlaksal konulara, tasavvufa ilgisi ölçüsünde girmiştir. Onun en ünlü eserleri bu alanda olmayıp metafizik ve tıp alanındadır. Buna karşılık Gazali katı bir ahlakçıdır ve en önemli eseri olan "İhya" aynı zamanda bir ahlak kitabıdır.

Gazali'nin kitaplarında çok fazla miktarda tekrar bulunmaktadır. Bu nedenle aynı konu hakkındaki benzer cümleler farklı kitaplarında görülebilmektedir. Bu durum gereksiz tekrarlar oluştursa da konuların ve Gazali'nin önemini azaltmamaktadır.

İbn Sina'nın bazı eserlerinin güncel baskılarının bulunmaması onlara ulaşmayı ve eserlerin ayrıntılı incelenebilmesini güçleştirmektedir. Bu durum, onun tıp ve metafizik alandaki eserlerinin önemsenip, diğerlerinin aynı ölçüde önemsenmemesinin sonucu olarak yorumlanabilir.

İbn Sina ve Gazali'nin felsefe ve ilahiyat konularında aralarında görüş ayrılıkları olduğu bilinmektedir. Buna karşılık bu çalışmada, değerler felsefesi bağlamındaki görüşlerinde böyle bir karşıtlık olmadığı; hatta görüşlerinin birbiriyle uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

**Comparison of Avicenna and Ghazali for
Some Value Concepts**

*

Aytekin Demircioğlu
Kastamonu University

Ibn Sina was born in 980 in the city of Bukhara within the borders of present-day Uzbekistan. From a noble family, Ibn Sina managed to attract people's attention with his intelligence as a young child. Having a good education, Ibn Sina memorized the Qur'an at a young age and took lessons in "Language", "Literature", "Principles of Islamic Faith" and "Fiqh". Later, he became interested in "Medicine" and "Philosophy". At the age of 16, he became a medical authority whose views were sought. Ibn Sina, who was interested in "Medicine" and "Pharmacy", continued his education on "Fiqh". The fiqh debate among scholars increased his interest in "Logic" and "Philosophy". Ibn Sina, known as Avicenna in the West, left a wide corpus of "Logic", "Mathematics", "Philosophy", "Medicine", "Natural Sciences" and "Metaphysics" when he died in 1037. His most famous works are "Es-Sifa", "En-Necat", "El-Isarat ve't-Tenbihat", "Danisname-i Alai" and "El-Kanun fi't-Tibb" (Alper, 2013).

Ghazali was born in 1058 in Horasan who was a scholar of science since his early ages, attained a reputation as a religious scholar at a young age. The depth of his knowledge in religious sciences brought him to a high authority like the chief professor of Baghdad Nizamiye Madrasah which was the most important science center of the time when he was 33 years old. Having spent a few years in this position, Ghazali turned to Sufism due to an internal change he experienced and he resigned in 1095. This life which was spent with the desire to learn the path of internal purification and Sufis, lasted for eleven years. Subsequently, he did not refuse the insistent proposals coming from the state administrators and scientific circles and returned to the education life around 1106 and became the head of Nishabur Nizamiye Madrasah. This process, which is called the second period of education of Ghazali, did not last long and in 1109 he returned to his hometown Tus to resign as the chief administrator. However, this time, he left his job

not to retreat but to continue his education in the madrasah he established next to his own home. During this period, he was asked by the state administrative to return to the madrasah, but he kindly turned them down. Ghazali died in 1111 at a young age (53), leaving behind a magnificent library. Although the number of Ghazali's works is not known exactly, some of his most famous works are "Ihya'u Ulumi'd-Din", "Al-Munkiz mine'd-Dalal", "Tehafetu'l Felasife", "Kimya'yi Saadet", "Eyyuhel Veled" and "Al-Iktisad fi'l-I'tikad" (Demircioglu, 2014).

This study aims to examine the views of Ibn Sina and Ghazali about the meaning of values and teaching values in terms of their intelligence, scientific personality, and the history of thought and Turkish-Islamic civilization in terms of their works and to present them to the scientific world.

Although there are dozens of theses, researches, scientific articles and numerous books on both thinkers, there is no independent study comparing their views on *value*. In this respect, this study is the first in the field.

In this study, the literature about Ibn Sina and Ghazali was examined and used when necessary. In addition, in this study, the philosophers' own works are examined. Some works that could not be printed were cited from reliable sources. The findings were created by examining the sub-topics related to morality and value in these works. The findings were examined from a critical point of view and in-depth. Content analysis and interpretation techniques were used to examine the findings.

For Ibn Sina, the origin of morality is Allah who is the first substance and the essential being. He is the creator of all things ontologically. Therefore, both goodness and evil were created by him. However, the reasons that reveal evil do not come from Allah; they are derived from material and earthly affairs. Allah is helping people to move away from evil and approach good. Philosophically, morality is both to learn the virtues and how they are acquired, and to learn the evils and how to get away from them (Taylan, 2011). In these thoughts about the evil problem, Ibn Sina points out the material elements and world life as the source of evil. One can reach goodness by moving away from them.

Some value concepts determined in terms of Ibn Sina are as follows: justice, knowledge, science and intelligence, patience and thank goodness, humility

According to Ghazali, the source of morality is the Qur'an and the Sunnah. He began to narrate by giving verses and hadiths on the subject in every chapter of *Ihya*. In addition to the verses and hadiths, he enriched the subject by giving examples from the lives and words of the Sufis and Islamic scholars. Therefore, it can be said that Islam is the starting point of morality and values for Ghazali.

Ghazali has lifted the gap between traditional morality, philosophical morality and mystical morality based on religious sources, and has even managed to unite them (Cagrici, 2012). Moreover, according to some thinkers, Ghazali should be regarded as one of the most successful Islamic scholars in unifying and explaining these moral orientations (Ibn Khaldun, 2009).

Some basic value concepts determined in terms of Ghazali are as follows: justice, knowledge, science and intelligence, patience and thank goodness, humility

It is said that for both thinkers, they have a school that continues after their death. According to this, the school of Ibn Sina continued with his student and comrade Abu Ubeyd al-Cuzcani (Nasr, 2013). The situation is not very different for Ghazali. After his death, a trend that could be called Gazalism emerged (Bayrakdar, 2012). The effects of both thinkers after their death have been very strong. However, when it is evaluated in terms of philosophy of values and its effects today, it should be stated that there is no Ibn Sina's school or Ghazali's school.

There are no significant contradictions between Ibn Sina and Ghazali's views within the context of the philosophy of values. However, the real debate among our thinkers concerns metaphysical issues. Ghazali, who described by him as 'philosophers' and regarded Farabi and Ibn Sina as representatives of the Greek philosophical tradition that continued with Aristotle in the Islamic world, on three topics (that the universe is eternal, that God will know all universals and can not know the singulars, the punishment of Hell will not be bodily) he accused of leaving the religion of Islam (Ghazali, 1998; 2002; Şehristani, 2010; Kaya, 2011). There are those who criticize Ibn Sina, as well as those who defend her views. For example, Nasireddin Tusi responded to criticisms directed by thinkers such as Fahreddin Razi, Şehristani and Sadreddin Konevi to Ibn Sina (Demirkol, 2010).

Ibn Sina did not devote much attention to moral issues in her general philosophical system. There are criticisms that his detached work, "İlmü'l-Ahlak", was formed by summarizing some parts of Aristotle's "Nicomachian Ethics" (Cagrici, 2012; Sahinoğlu, 2009). On the other hand, the most important work of Ghazali, "İhya'ü Ulumi'd-Din" is a book of ethics. In addition, it can be said that Ibn Sina has a more theoretical perspective and Ghazali has a more practical perspective due to her moral orientation.

Although there are criticisms that the moral philosophy, which can be shown as the source of values in Ibn Sina, is the repetition of Aristotle's views, it is necessary to accept that Ibn Sina adds a Sufi interpretation to them.

Both thinkers accept Islam as the source of morality. On the other hand, Ibn Sina's handling of moral issues is in a more theoretical manner. Ghazali, on the other hand, handled moral issues more practically and formally, in the context of responsibility.

However, Ibn Sina entered moral issues within the extent of his interest in Sufism. His most famous works are not in this field but in metaphysics and medicine. In contrast, Ghazali is a strict moralist, and his most important work, "İhya", is also a book of ethics.

There are a lot of repetitions in the books of Ghazali. Therefore, similar sentences about the same subject can be seen in different books. Although this creates unnecessary repetitions, it does not reduce the importance of the issues and Ghazali.

The absence of current editions of some of Ibn Sina's works makes it difficult to reach them and examine them in detail. This situation can be interpreted as the result of his works in the field of medicine and metaphysics being ignored and others not being equally important.

It is known that Ibn Sina and Ghazali have differences of opinion between philosophy and theology. On the other hand, in this study, there is no such contradiction in their views within the context of philosophy of values; it was even concluded that their views are compatible with each other.

Kaynakça / References

- Alper, Ö. M. (2013). İbn Sina ve İbn Sina Okulu M. C. Kaya (Ed.), *İslam felsefesi: Tarih ve problemler*. içinde (s. 251 – 287). İstanbul: İSAM Yayınları
- Bayraktar, M. (2012). *İslam felsefesine giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

- Crombie, A. E. (1951). Avicenna's Influence on the Mediaeval Scientific Tradition. In G. E. Wickens (Ed.) *Avicenna Scientist and Philosopher. A Millenary Symposium* (p. 34 – 108). London: Trinity College
- Çağrı, M. (2012). *İslam düşüncesinde ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları
- Demircioğlu, A. (2014). *Eleştiri ve şüphe temelinde Gazali'de bilgi meselesi*. Ankara: Gece Kitaplığı
- Demirkol, M. (2010). *Tusi'nin İbn Sina savunması*. Ankara: Fecr Yayınları
- Diyaret İşleri Başkanlığı [DİB] (2015). *Kur'ân-ı Kerim Mealî*. 14 Aralık 2015 <http://arsiv.diyaretvakfi.org.tr/meal/mealindex.htm> adresinden erişilmiştir.
- Dodurgalı, A. (1995). *İbn Sina felsefesinde eğitim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
- Doğan, M. (2009). *İbn Sina'nın ahlak risaleleri ve ahlak felsefesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara
- Durakoğlu, A. (2014). Gazali'de ahlak eğitimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi GEFAD/GUJGEF*, 34(2), 211 – 226
- Gazali (1998). *El – Munkız mine'd-dalal*. Çev. Y. Pakış. İstanbul: Umran Yayınları
- Gazali (2002). *Filozofların Tutarsızlığı (Tehafetü'l Felasife)*. Çev. B. Sadak. İstanbul: Ahsen Yayınları
- Gazali (2004a). *İhya'u Ulumi'd-Din*. 4 Cilt, Çev. A. Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat
- Gazali (2004b). *Kimya'yı Saadet*. 2 Cilt, Çev. A. Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat
- Gazali (2004c). *Yol gidenlerin kılavuzu ve arayanların bahçesi*. Çev. A. Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat
- Gazali (2004d). *Dinde kırk prensip*. Çev. A. Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat
- Gazali (2004e). *Ariflerin yolu*. Çev. A. Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat
- Gazali (2004f). *Tefekkür etmek*. Çev. A. Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat
- Gürer, D. (2012). *Sufi İbn Sina ve Makamatü'l Arifin*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık
- İbn Mace. (2015). *Sünen, Mukaddime*: 17. 16 Aralık 2015 tarihinde <http://kutubusitte.com/Hadisler/ilim.htm> adresinden erişilmiştir.
- İbn Sina (2004). *Risaleler*. Çev. A. Açıkgenç ve M. Hayri Kurbaşoğlu. Ankara: Kitabiyat
- İbn Sina (2013). *Arifler ve olağanüstü hadiselerin sırları*. Çev. Ö. Türker. İstanbul: Hayy Kitap
- İbn Sina (2013). *Danışname-i Alai (Alai Hikmet Kitabı)*. G. Deniz (Ed.), Çev. M. Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
- İbn Sina (2014a). *El-Kanun Fi't -Tıbb*. Çev. E. Kahya. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

- İbn Sina (2014b). *İlmu'l-Ahlak*. Çev. A. Nevzad Ayas, *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler (içinde)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- İbn Sina (2014c). *Risale fi'l-Ahd*. Çev. M. Ali Ayni, *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler (içinde)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kaya, M. C. (2011). *Varlık ve imkân: Aristoteles'ten İbn Sina'ya imkânın tarihi*. İstanbul: Klasik Yayınları
- Nasr, S. H. (2013). *Üç Müslüman bilge: İbn Sina, Suhreverdi, İbn Arabi*. İstanbul: İnsan Yayınları
- Oruç, C. (2009). *İmam Gazali'nin eğitim anlayışı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi: İstanbul
- Özcan, E. S. (2005). *Bilginler bilgini İbn Sina*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Şahinoğlu, Ş. (2009). *İbn Sina'da ahlak sorunu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi: İstanbul
- Şehristani. (2010). *Filozoflarla mücadele (Kitabu'l-Musaraa)*. Çev. A. Akyol ve Aytekin Özel. İstanbul: Litera Yayıncılık
- Taylan, N. (2011). *Anahatlarıyla İslam felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat
- Tirmizi. (2015). *Sünen, İlim: 19. 16 Aralık 2015 tarihinde <http://kutubusitte.com/Hadisler/ilim.htm> adresinden erişilmiştir.*
- Türk Tarih Kurumu (2014). *İbn Sina doğumunun bininci yılı armağanı* (2. Baskı). Derleyen: Aydın Sayılı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ulusal Tez Merkezi (2020). "Gazali" ve "İbn Sina" maddeleri. 22 Nisan 2020 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişilmiştir.
- Yılmaz, F. (2011). *İslam felsefesi*. Ankara: Berikan Yayınevi

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Demircioğlu, A. (2020). İbn Sina ve Gazali'nin bazı değer kavramları yönünden karşılaştırılması. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(28), 1562-1584. DOI: 10.26466/opus.684445